

الگوی مفهومی شخصیت ضداجتماعی براساس منابع اسلامی

The Conceptual Model of Antisocial Personality Based on Islamic Sources

Mohammad Sadegh Shojaei¹

Mohammad Mahdavinia²

محمد صادق شجاعی^۱

محمد مهدوی نیا^۲

Abstract

The current research was conducted with the aim of compiling and presenting the conceptual model of antisocial personality based on Islamic sources. This research methodologically applied a qualitative content analysis of religious texts which is used to understand and derive psychological teachings from Islamic sources; thus, first, the words and statements related to antisocial personality were collected from Islamic sources. According to the results of this stage, about 450 concepts and statements that seemed to be related to antisocial personality were derived. Next, the concepts and statements that were less related to antisocial personality were left out and the remaining words and statements were analyzed using text pre-processing principles, such as synonymy, polysemy, semantic contrast and lexical domain, to obtain the components of antisocial personality. The findings at this stage yielded nine components of self-conceit, disrespect for others, pessimism toward others, lust, undermining the rights of others, social conspiracy, rebelliousness, social damage, carelessness and rudeness for antisocial personality. Each of these components had several sub-components which in general 58 sub-components were extracted and approved by the experts. Then, the causes and consequences related to each component of antisocial personality was obtained in Islamic sources and its conceptual model was proposed according to the relationship among the components.

Keywords: conceptual model, antisocial personality, Islamic sources, psychology of personality.

1. Assistant Professor of Psychology, Department of Ethics and Education, International Research Institute of Al-Mustafa International University, Qom, Iran. psyalmustafa@gmail.com

2. M.A. in Psychology of Personality, Faculty of Islamic humanities and social sciences, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. mohammad1369mahdavi1369@gmail.com

Received: 2022 December 13

Accepted: 2023 December 31

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تدوین و ارائه الگوی مفهومی شخصیت ضداجتماعی در منابع اسلامی انجام شد. روش پژوهش، تحلیل کیفی محتوای متون دینی بود که این روش برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از منابع اسلامی کاربرد دارد؛ بدین منظور نخست واژه‌ها و گزاره‌هایی که با شخصیت ضداجتماعی ارتباط داشتند، از منابع اسلامی گردآوری شد که نتایج این مرحله حدود ۴۵۰ مفهوم و گزاره بود که به نظر می‌رسید با شخصیت ضد اجتماعی ارتباط دارند. در مرحله بعد، مفاهیم و گزاره‌هایی که کمتر با شخصیت ضداجتماعی ارتباط داشتند، کنار گذاشته شدند و واژه‌ها و گزاره‌های باقیمانده با استفاده از اصول پیش پردازش متن مانند هم‌معنایی، چندمعنایی، تقابل معنایی و حوزه‌واژگانی به منظور دستیابی به مؤلفه‌های شخصیت ضد اجتماعی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. یافته‌ها در این مرحله، نه مؤلفه خودبزرگ‌بینی، بی‌احترامی به دیگران، بدبینی نسبت به دیگران، هوسرانی و شهوت‌گرایی، زیرپا گذاشتن حقوق دیگران، توطئه‌گری اجتماعی، سرکشی و طغیان‌گری، آسیب‌رسانی اجتماعی، بی‌پروایی و وقاحت را برای شخصیت ضداجتماعی به دست داد. هر یک از این مؤلفه‌ها، خود دارای چند زیرمؤلفه بودند که به طور کلی ۵۸ زیرمؤلفه استخراج و به تأیید کارشناسان رسید. سپس علت‌ها و پیامدهای مربوط به هر مؤلفه شخصیت ضداجتماعی در منابع اسلامی به دست آمد و الگوی مفهومی آن با توجه به روابط بین مؤلفه‌ها ترسیم شد.

واژگان کلیدی: الگوی مفهومی، شخصیت ضداجتماعی، منابع اسلامی، روان‌شناسی شخصیت

۱. استادیار روان‌شناسی، گروه اخلاق و تربیت، پژوهشگاه بین‌المللی جامعه المصطفی‌العالمیه، قم، ایران. psyalmustafa@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روانشناسی شخصیت، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی‌العالمیه، قم، ایران. mohammad1369mahdavi1369@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰

مقدمه

شخصیت یکی از موضوعات مهم در روان‌شناسی است. بنابر تعریف، شخصیت عبارت است از الگوی نسبتاً پایدار صفات و گرایش‌ها یا ویژگی‌هایی که تا اندازه‌ای به رفتار افراد دوام می‌بخشد (فیست و فیست، ۲۰۱۷)؛ اما آنچه در این بین دیده می‌شود، برخی الگوهای انعطاف‌ناپذیر و پایدار تجربه درونی و رفتار است که با انتظارات فرهنگی جامعه فرد مغایرت دارد و به ناراحتی یا نقص می‌انجامد؛ از این الگوهای پایدار به اختلال شخصیت تعبیر می‌شود (روزنهان و سلیگمن، ۲۰۱۰).

یکی از انواع اختلالات شخصیت، «اختلال شخصیت ضد اجتماعی»^۳ است که شیوع بالایی دارد و حالتی در فرد را گویند که وی نمی‌تواند با موازین اجتماعی سازگار شود و در قبال رفتارهایش احساس گناه و اضطراب ندارد (سادوک، ۲۰۱۴). براساس آمارها شایع‌ترین اختلال شخصیت در بین زندانیان، اختلال شخصیت ضد اجتماعی است (فتیحی آشتیانی، ۱۳۹۷).

بیماران دچار اختلال شخصیت ضد اجتماعی با ظاهری طبیعی و حتی گرم و دوست‌داشتنی هستند، اما در پیشینه آنها مختل بودن حوزه‌های بسیاری از کارکردهای زندگی شان دیده می‌شود. دروغ‌گویی، فرار از مدرسه و خانه، دزدی، دعوا، سوء‌مصرف مواد و اعمال غیرقانونی، تجاربی است که این‌گونه بیماران به نوعی از آغاز کودکی خود داشته‌اند؛ همچنین معمولاً هیچ‌گونه افسردگی یا اختلال اضطرابی در آنها دیده نمی‌شود که این امر با وضعیت آنها همخوانی ندارد؛ هرچند تهدید به خودکشی و اشتغال ذهنی مربوط به مسائل جسمی در آنها بسیار شایع است (روزنهان و سلیگمن، ۲۰۱۰). توضیحاتی که آنها خود در مورد رفتار ضد اجتماعی شان می‌دهند، چنان است که گویی رفتار یادشده از روی بی‌فکری و بی‌توجهی انجام شده است (اسکودل^۴ و همکاران، ۲۰۱۱)؛ با این حال در محتوای ذهنی بیمار هیچ‌گونه هذیان یا علامت دیگری از تفکر غیرمنطقی دیده نمی‌شود، حتی آنها بیشتر اوقات از حس واقعیت‌سنجی بسیار بالایی برخوردارند و اغلب ناظر را تحت تأثیر هوش کلامی خوب خود قرار می‌دهند (هیر، هیرات و هارپور، ۱۹۹۱). افراد معروف به «کلاهبردار» نمونه‌های خوبی از بیماران

1. Feist, J. & Feist, G.
2. Rosenhan, D. & Seligman, M.
3. Antisocial personality disorder
4. Sadock, K.
5. Rosenhan, D.
6. Scodal
7. Hare, R.D., Hart, J. & Harpur

مبتلا به اختلال شخصیت ضد اجتماعی می باشند.

ملاک‌های تشخیصی اختلال شخصیت ضد اجتماعی براساس DSM-IV-TR بدین شرح می باشد: الف) الگوی نافذ بی‌اعتنایی و زیرپا گذاشتن حقوق دیگران که از پانزده سالگی آغاز می شود و با سه (یا بیشتر) از خصوصیات زیر تظاهر می یابد:

۱. ناتوانی برای سازگاری با موازین اجتماعی در ارتباط با رفتار قانونی که با دست زدن به اعمال تکراری ظاهر می شود و زمینه را برای دستگیری فراهم می کند؛^۲ فریبکاری که با دروغگویی مکرر، استفاده از نام‌های غیرواقعی یا گوش‌بری برای نفع و لذت شخصی مشخص می شود؛
۳. رفتار تکانشی و ناتوانی برای طرح‌ریزی پیشاپیش؛^۴ تحریک‌پذیری و پرخاشگری که با نزاع و حملات فیزیکی بارها تظاهر می نماید؛^۵ بی‌احتیاطی نسبت به ایمنی خود و دیگران؛
۶. نداشتن احساس مسئولیت مستمر که با ناتوانی مکرر برای حفظ رفتار شغلی باثبات یا احترام گذاشتن به تعهدات مالی تظاهر می کند؛^۷ فقدان احساس پشیمانی که با بی‌تفاوتی یا دلیل‌تراشی نسبت به آزار، بدرفتاری یا دزدیدن مال دیگران تظاهر می کند. ب) سن فرد از ۱۸ سال به بالا است. ج) قرائن اختلال سلوک با شروع پیش از سن ۱۵ سالگی وجود دارد. د) وقوع رفتار ضد اجتماعی منحصراً در دوره مانیک یا اسکیزوفرنی نیست (بارلو و مارک دیورند،^۱ ۲۰۰۰).
نخستین بار در سال ۱۸۰۱ فیلیپ پینل^۲ این اختلال را تشخیص داد و آن را نوعی دیوانگی دانست که در آن، فرد با وجود حفظ تفکر منطقی خود، رفتارهای تکانشی و حتی اخلاک‌گر نشان می دهد. چند دهه بعد این اختلال «جنون اخلاقی» نامیده شد (میلان^۳ و همکاران، ۲۰۰۰). با این حال، پیش از آن در سنگ‌نوشته‌های باستانی بین‌النهرین که قدمتشان به ۶۷۰ سال پیش از میلاد برمی‌گردد، افرادی توصیف شدند که گرایش‌های ضداجتماعی داشتند (بارلو و مارک دیورند، ۲۰۰۰). اختلال شخصیت ضد اجتماعی در طول دهه‌های گذشته عناوین مختلفی به خود گرفته است، ولی نشانه‌های اصلی آن به صورت قابل توجهی ثابت باقی مانده است. در گذشته برای اشاره به اختلال ضد اجتماعی واژه‌های مختلفی همچون دیوانه، مجنون، شیدا و بی‌عقل به کار می‌رفته است (هرگنهان، ۱۳۹۳).

بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها با رویکرد سبب‌شناسی اختلال شخصیت ضد اجتماعی را بررسی کرده‌اند. مدل‌های سبب‌شناسی اختلال شخصیت ضد اجتماعی به مراتب مختلف

1. Barlow, D.H. & Durand, M.

2. Philippe Pinel

3. Milan, N.

بر نقش صرف وراثت یا محیط و یا تعامل آنها تأکید کرده‌اند؛ برای نمونه برخی پژوهش‌ها ادعا کرده‌اند که عوامل ژنتیکی ۴۰ تا ۵۰ درصد از رفتار ضد اجتماعی را تبیین می‌کنند (ویدینگ^۱ و همکاران، ۲۰۰۸). در مقابل برخی مطالعات (استنبرگ^۲ و همکاران، ۱۹۹۴) بر نقش خانواده و والدین و سبک‌های فرزندپروری صحنه گذاشته‌اند. در این میان، بیشتر پژوهشگران بر تعامل محیط و وراثت تأکید داشتند. مطالعه سینگلتون^۳ و همکاران (۱۹۹۸) بر روی بیش از ۳ هزار نفر در زندان‌های انگلستان و ولز نشان داد که اختلال شخصیت در زندانیان شیوع گسترده‌ای دارد. شایع‌ترین اختلال شخصیت در بین زندانیان، اختلال شخصیت ضد اجتماعی بود. شناخت شخصیت ضد اجتماعی و تبیین مؤلفه‌های آن بسیار مهم است؛ زیرا با شناخت دقیق آن می‌توان اقدام به پیشگیری و یا در صورت بروز، آثار آن را تعدیل کرد.

ارائه الگوی مفهومی شخصیت براساس منابع اسلامی کمک می‌کند تا بررسی دقیقی از این اختلال شخصیت و مؤلفه‌های آن شود که تأثیر بسزایی در تربیت و تعلیم افراد دارد؛ همچنین ارائه الگوی به دست آمده متناسب با فرهنگ اسلامی و برگرفته از وحی و معارف اهل بیت علیهم‌السلام است که می‌تواند آموزه‌های اسلام را تقویت کند. آنچه امروزه به عنوان شخصیت ضد اجتماعی و مؤلفه‌هایش در ادبیات روان‌شناسی از آن سخن می‌گویند؛ برگرفته از مبانی نظری غیردینی است و چه بسا تعمیم آن به جامعه ایرانی اسلامی ما مناسب نباشد. پژوهش حاضر درصدد ارائه الگوی مفهومی شخصیت ضد اجتماعی در منابع اسلامی است. با توجه به اینکه موضوع این پژوهش الگوی مفهومی شخصیت ضد اجتماعی می‌باشد؛ سازه‌ها، مفاهیم و موضوعات مرتبط با شخصیت ضد اجتماعی در روان‌شناسی و به‌ویژه منابع اسلامی مورد بررسی قرار گرفت؛ سپس مؤلفه‌های شخصیت ضد اجتماعی (شامل اجزا، عوامل، پیامدها و ارتباط آنها) به طور منطقی از راه مفاهیم مرتبط با یکدیگر بیان می‌شود. این کار روابط عمده را در میان جنبه‌های مزبور روشن و امکان آزمایش تجربی آن (ساخت مقیاس، پژوهش تجربی) را با توجه به ماهیت این روابط فراهم می‌سازد. به طور خلاصه باید گفت الگوی مفهومی شخصیت ضد اجتماعی نظامی است متشکل از مفاهیم، فرضیه‌ها و شاخص‌ها که کار انتخاب و جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز برای آزمون فرضیه‌ها را تسهیل می‌کند. آنچه روان‌شناسان درباره شخصیت ضد اجتماعی بیان کرده‌اند، براساس یافته‌های تجربی

1. Viding, E.
2. Staenberg, R.
3. Singleton, V.

بوده است؛ درحالی که در منابع دینی و به ویژه آیات و روایات، آموزه ها و مفاهیم زیادی وجود دارد که به حوزه شخصیت ضد اجتماعی مربوط می شود. در قرآن کریم به شخصیت ضد اجتماعی توجه ویژه ای شده، و به تجزیه و تحلیل ویژگی های شخصیتی، رفتاری، کنش ها و واکنش های آنها پرداخته است تا تصویر درست و کاملی از شخصیت ضد اجتماعی در اختیار خوانندگان خود قرار دهد.

ویژگی های اختلال شخصیت ضد اجتماعی در منابع روان شناسی با برخی از رذائل اخلاقی در منابع اسلامی مرتبط است. سلیگمن (۱۳۷۹) نشانگانی همانند بی قانونی، دزدی، تخلف از مقررات، دروغ، تقلب، تخریب و تجاوز به اموال دیگران را برای اختلال شخصیت ضد اجتماعی بیان می کند. بارلو و دیورند (۲۰۰۰) نقص حقوق اجتماعی را از نشانگان اصلی این اختلال می دانند که می توان این نشانگان را در منابع اسلامی با عنوان «آزاردهی اجتماعی» یافت. در دین اسلام به انواع آزارگری های اجتماعی اشاره شده است.

همچنین در قرآن نمونه ها و مثال هایی آمده است که با شخصیت ضد اجتماعی همخوانی دارد؛ مثلاً فرعون و نمرود دو نمونه از آنهاست. کلمه فرعون ۷۴ بار در قرآن به کار می رود (قریشی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۱۶۳) که معمولاً به فرعون زمان حضرت موسی علیه السلام اشاره دارد. براساس ویژگی هایی که در قرآن بیان شده، فرعون زمان حضرت موسی علیه السلام پادشاهی متکبر بود و به ملک مصر و نهرهایش و مقدار طلاهای خود و نزدیکانش مباحثات می کرد. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَمْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ لِقَوْلِ أَلْفٍ عَلَيْهِ أَسْوَرَةٌ مِّنْ ذَهَبٍ» (زخرف، ۵۱-۵۳).

خاستگاه اصلی شخصیت ضد اجتماعی در قرآن خودبزرگ بینی و خودپسندی ذکر شده است (طباطبایی، ۱۳۸۵، ج ۱۲، ص ۳۸۶). خودبزرگ بینی ریشه شخصیت ضد اجتماعی است؛ در واقع خودبزرگ بینی به شخصیت ضد اجتماعی می انجامد؛ همین خصلت است که موجب می شود تا افراد نعمت های خدادادی را از آن خود بدانند و فراوانی نعمت و برکت را برپایه وجودی خود برشمارند. رشد اقتصادی و فراوانی نعمت هایی که گاه به عنوان عذاب به آنان و جامعه ارزانی می شود تا به امهال و استدراج گرفتار آیند و در رفاه به سختی گرفته شوند، همه را در خود جستجو می کنند و به خویشتن می بندند (اعراف، ۱۳۱)؛ برای نمونه بهره کشی و استضعاف دیگران (اعراف، ۱۳۷)؛ شکنجه و نسل کشی (بقره، ۴۹)؛ پیمان شکنی (اعراف، ۱۳۳ و ۱۳۴)؛ اختناق و مبارزه

با حق و عدالت خواهی (مؤمن، ۴۰)؛ تهمت و افترا به دیگران (زخرف، ۴۹)؛ اصلاح طلبی دروغین و متهم کردن دیگران به استبداد و فساد (اعراف، ۱۲۷)؛ استهزا و تمسخر حق طلبان (زخرف، ۴۷) برخی از این ویژگی‌ها هستند؛ همچنین وقتی کتاب‌های روایی و اخلاقی بررسی می‌شوند، با مفاهیمی همچون ایذاء، ظلم، کذب، قتل، دزدی، استعمار، استبداد، انعطاف‌ناپذیری، بی‌پروایی، افساد فی الارض و علو فی الارض و... روبه‌رو خواهیم شد که به نظر همه این ویژگی‌ها به شخصیت ضد اجتماعی مربوط می‌شود.

منظور از الگوی مفهومی شخصیت ضد اجتماعی نظامی متشکل از مفاهیم، فرضیه‌ها و شاخص‌ها است که روابط مؤلفه‌ها را به صورت نموداری در قالب یک شکل نشان دهد. مسئله اصلی این پژوهش آنکه چه ویژگی‌ها و خصوصیات برای شخصیت ضد اجتماعی در آیات و روایات بیان شده است و الگوی مفهومی آن چیست؟

روش پژوهش

جهت‌گیری کلی این پژوهش، کیفی از نوع تحقیقات بنیادی نظری است. در این پژوهش با توجه به متن محور بودن آن از «روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی» استفاده می‌شود که برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از منابع اسلامی کاربرد دارد (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۱). مراحل تحلیل کیفی محتوای متون دینی عبارتند از: ۱. مشاهده نظام‌مند؛ ۲. غرقه شدن در محتوا؛ ۳. صورت‌بندی یافته‌ها؛ ۴. بازآفرینی و ارائه.

هر مرحله نیز از چندین گام تشکیل شده است. پایه و اساس تحلیل کیفی محتوای متون دینی، پردازش فعال متن است که در آن پژوهشگر داده‌های متنی (مفاهیم، گزاره‌های متون دینی) را با اصول معناشناسی آن قدر کندوکاو و تحلیل می‌کند تا به ساخت‌های کلی معنا دست یابد. منظور از پردازش فعال متن عبارت است از عملیاتی که در آن داده‌ها گردآوری، تجزیه و تحلیل، طبقه‌بندی و به شکل تازه‌ای کنار یکدیگر قرار داده می‌شوند (شجاعی، ۱۳۹۹). جامعه آماری (جامعه اسنادی) پژوهش، مفاهیم و گزاره‌های مرتبط با شخصیت ضد اجتماعی موجود در آیات و روایات می‌باشد که به صورت گفتاری یا نوشتاری جمع‌آوری و ارائه می‌شود. نمونه در پژوهش حاضر عبارت است از هر واژه، عبارت یا گزاره‌ای که در مفهوم‌شناسی شخصیت ضد اجتماعی کاربرد داشته باشد. روش نمونه‌گیری زنجیره‌ای یا

شبکه‌ای^۱ است. بنابر آنچه شولتز^۲ و همکاران (۲۰۱۴) بیان کرده‌اند برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده براساس نظر کارشناسان، دو ضریب نسبی روایی محتوا (CVR^۳) و شاخص روایی محتوا (CVI^۴) به کار می‌رود.

یافته‌ها

پس از گردآوری مستندات مربوط به شخصیت ضد اجتماعی و تحلیل و بررسی آنها محتواهای استنباطی مربوط به هر گزاره استخراج شد و در یک فرم قرار گرفت. در مرحله بعد با توجه به اشتراک‌های معنایی محتواهای استنباطی حول چند محور کلی، با به کارگیری روش تحلیل کیفی محتوای متون دینی مؤلفه‌های شخصیت ضد اجتماعی به دست آمد. مستندات مربوط به هر مؤلفه (به طور مجزا) در یک فرم قرار داده شد و برای روایی سنجی در اختیار یازده کارشناس قرار گرفت که دارای سابقه تحصیل در مقطع خارج فقه و اصول و نیز تحصیلات دانشگاهی در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته روان‌شناسی بودند و سرانجام پس از اعمال و اصلاح نظر داوران^۴ مؤلفه برای شخصیت ضد اجتماعی به دست آمد.

مؤلفه ۱: خودبزرگ‌بینی

براساس یافته‌های این پژوهش یکی از مؤلفه‌های شخصیت ضد اجتماعی خودبزرگ‌بینی است. افراد مبتلا به اختلال شخصیت ضد اجتماعی، افرادی خودشیفته و خودبزرگ‌بین هستند که به نوعی توهم بی‌همتا بودن مبتلا می‌باشند. مؤلفه خودبزرگ‌بینی در این پژوهش براساس مفهوم کبر، تکبر و استکبار به دست آمده است (طباطبایی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۲۳۴).

افراد مبتلا به اختلال خودبزرگ‌بینی، افرادی خودمحورند که توجه و علاقه خاصی به خودشان و به تمایلات و نیازهای خود دارند و در تمامی اعمالشان تا حد پرستش از خود و گرایش‌های ذهنی و دنیایشان پیروی می‌کنند (جائی، ۲۳). پس بیشتر در پی افزایش داشته‌های ظاهری‌شان هستند تا برتری‌های درونی و از هیچ تلاشی در این مسیر فروگذار نمی‌کنند، حتی اگر سبب تباهی حقوق دیگران شوند و به ایشان آسیب رسانند.

افزون بر مفاهیم مرتبط با خودبزرگ‌بینی در قرآن افرادی با ویژگی‌های خودبزرگ‌بینی معرفی

1. chain or network sampling
2. Schultz
3. content validity ratio
4. content validity index

شده‌اند؛ یکی از نمونه‌های بارز آن فرعون است. رفتار فرعون در برابر دعوت موسی عَلَيْهِ السَّلَام نمونه‌ای از خودبزرگ‌بینی است که خداوند در قرآن بدان اشاره کرده، و می‌فرماید: «سپس موسی و برادرش هارون را با معجزات و دلیلی روشن سوی فرعون و اشراف قوم او فرستادیم، ولی تکبر ورزیدند و آنان مردمی برتری جو و گردنکش بودند» (مؤمنون، ۴۵ و ۴۶).

مؤلفه ۲: بی‌احترامی به دیگران

یکی از مصادیق بی‌احترامی به دیگران، استهزاء و تمسخر افراد می‌باشد که در آیات و روایات بدان نکوهش شده است؛ خداوند متعال به مؤمنان سفارش می‌کند که هرگز نباید قومی، قوم دیگر را مسخره و استهزاء کند (حجرات، ۱۱). قرآن کریم به نمونه‌هایی از این اشخاص که در زمان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ایشان را مسخره می‌کردند، اشاره می‌فرماید: «وَإِذْ رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلهًا هُؤُلَاءِ أَلْهَدَا الَّذِي يَذُكُرُ آهَتَكُمْ وَهُمْ يَذُكُرُ الرَّحْمَنَ هُمْ كَافِرُونَ؛ و کسانی که کفر ورزیده‌اند چون تو را ببینند جز به مسخره‌ات نمی‌گیرند، (می‌گویند) آیا این است کسی که خدایان شما را (به بدی) یاد می‌کند؟! در حالی که به ذکر خدای رحمان (به توحید و کتاب او) کافرند و (به بدی) از این کار ندارند» (انبیاء، ۳۶). در ذیل این آیه آمده است که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بر ابوسفیان و ابوجهل گذشت. ابوجهل به تمسخر گفت: به پیامبر بنی عبدمناف بنگر! ابوسفیان گفت: مگر چه می‌شد اگر پیامبری از بنی عبدمناف بود. پیامبر پس از پاسخ وی به ابوسفیان گفت: تو نیز از سر تعصب سخن گفته‌ای! خداوند درباره آنان این آیه را فرمود (مبیدی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۲۴۷).

مؤلفه ۳: بدبینی نسبت به دیگران

مؤلفه بدبینی از آموزه‌های مختلفی برگرفته که یکی از مهم‌ترین آنها حسادت است. خداوند متعال حسادت را به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی شخصیت ضداجتماعی مورد نکوهش قرار می‌دهد و درباره افراد حسود می‌فرماید: «وَمِنْ سَرٍّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ؛ پناه می‌برم به خدا از حسود وقتی که حسد بورزد» (علق، ۵).

در روایات از حسادت به عنوان رذیلت و بیماری روانی یاد شده است؛ امام علی عَلَيْهِ السَّلَام در این باره می‌فرماید: «الْحَسُودُ أَبْدَا عَلِيلٍ؛ حسود همیشه بیمار است (آمدی، ۱۳۹۲، ص ۱۴۲). در حدیث دیگری امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام فرمود: «الْحَسَدُ دَاءٌ غِبَاءٌ لَا يَزُولُ إِلَّا بِهَلْكَ الْحَاسِدِ أَوْ مَوْتِ الْمَحْسُودِ؛ حسد یک بیماری بی‌درمان است که جز با از پای درآمدن حسود یا مرگ طرف مقابل زوال نمی‌پذیرد» (همان) و همچنین حضرت می‌فرماید: «الْحَسُودُ دَائِمُ الشَّقَمِ وَإِنْ كَانَ صَاحِبَ الْجَسَدِ؛ آدم حسود همیشه

مریض است هرچند (به ظاهر) بدنی سالم و تندرست دارد» (همان).

مؤلفه ۴: هوسرانی و شهوت‌گرایی

«شهوت» در لغت دارای مفهوم عامی است که به هرگونه خواهش نفس و میل و رغبت به لذات مادی گفته می‌شود، گاه علاقه شدید به یک امر مادی را نیز شهوت گویند. این مؤلفه ضدا اجتماعی منشأ بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ؛ زشتکاری قوم لوط به گونه‌ای زننده بود که در میان هیچ قوم و ملتی سابقه نداشت. چنان‌که لوط به آنها گفت: شما کار بسیار زشتی (فحشا) انجام می‌دهید که احدی از مردم جهان، پیش از شما آنها را انجام نداده است» (عنکبوت، ۲۸). پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «مَا تَحْتَ ظِلِّ السَّمَاءِ مِنْ إِلَهٍ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَعْظَمَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ هَوَىِّ مُتَّبِعٍ؛ در زیر آسمان معبودی جز خدا پرستیده نشده است که در پیشگاه خدا، بدتر از هوسرانی باشد که انسان را به دنبال خود می‌کشاند» (ری شهری، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۳۴۷۸)؛ بدین ترتیب روشن می‌شود هوسرانی منشأ بسیاری از ناهنجاری‌ها است.

مؤلفه ۵: زیر پا گذاشتن حقوق دیگران

یکی از مصادیق و نمونه‌های زیر پا گذاشتن حقوق دیگران، شکستن عهد و پیمانی است که با دیگران می‌بندند. خداوند با یک دستور کلی در قرآن، وفاداری به هر پیمانی را از مؤمنان می‌خواهد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به پیمان‌ها وفا کنید» (مائده، ۱). التزام نداشتن به تعهدات از دیگر ملاک‌های تشخیصی اختلال شخصیت ضدا اجتماعی است که در منابع اسلامی به آن اشاره می‌شود: «الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ؛ کسانی هستند که پیمان خدا را پس از آنکه محکم ساختند، می‌شکنند» (بقره، ۲۷). در آیات دیگر نیز در مورد این اشخاص می‌فرماید: «فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ؛ پس کسانی که پس از این (پیمان) روی برتابند، آنان خود نافرمانند» (آل عمران، ۸۲).

براساس یافته‌های این پژوهش، افراد دارای شخصیت ضدا اجتماعی، حقوق دیگران را زیر پا می‌گذارند. به نظر می‌رسد ریشه اصلی این ویژگی به آن برمی‌گردد که افراد دارای شخصیت ضدا اجتماعی بیش از اندازه سنگدل و بی‌رحم هستند؛ در واقع دل‌های این افراد سخت می‌گردد و از مشاهده مناظر رقت‌آور و از شنیدن سخنان دردناک، متأثر نمی‌شود؛ به این حالت، قساوت قلب گویند و در فارسی بدان سنگدلی گویند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷، ص ۴۲۵).

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً؛ به علّت پیمان شکنی، آنان (یهود بنی اسرائیل) را از خود دور کردیم و دل‌های آنان را سخت و سنگین نمودیم (مائده، ۱۳).

بی‌رحمی یک ویژگی شخصیتی در این نوع افراد است که شامل بی‌تفاوتی کامل نسبت به رنج افراد یا حیوانات دیگر و نیز تمایل به آزار دیگران می‌شود. این اشخاص می‌کوشند همیشه از دیگران استفاده و سوءاستفاده کنند و اصولاً توانایی همدردی و همدلی ندارند و خود را جای دیگران نمی‌توانند بگذارند؛ دیگران را به عنوان شیء و کالا می‌بیند و برای انسان، ارزشی قائل نیست (قمی، ۱۳۸۲).

مؤلفه ۶: توطئه‌گری اجتماعی

توطئه‌گری اجتماعی نمونه‌ها و مصادیق زیادی دارد که در رأس همه آنها قتل و کشتار دیگران و غارتگری است. از نظر اسلام جان و مال افراد حرمت دارد. حرمت قتل نفس و احترام خون انسان‌ها از مسائلی می‌باشد که نه تنها در اسلام بلکه در همه شرائع آسمانی به آن اشاره می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۱۲، ص ۱۰۵). خداوند در قرآن کریم به مؤلفه انگیزه قتل و کشتار در داستان دو برادر (فرزندان آدم) اشاره می‌کند: قابیل از پذیرفته شدن قربانی هابیل بسیار ناراحت شد؛ در نتیجه تصمیم به قتل او گرفت و به هابیل گفت: «به خدا سوگند که تو را خواهم کشت»، اما هابیل در پاسخ برادرش به تقوای الهی اشاره کرد و گفت: «قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ؛ برادر دیگر گفت: من چه گناهی دارم؟ زیرا خدا، تنها از پرهیزگاران می‌پذیرد» (مائده، ۲۷).

یکی دیگر از نمونه‌های توطئه‌گری اجتماعی، مکر و نیرنگ است؛ این‌گونه اشخاص در پی آن هستند که به وسیله فریبکاری و حيله‌گری کارهای خود را پیش برند. فخر رازی معنای اصلی مکر را در لغت کوشش مخفیانه برای ایجاد فساد می‌داند (رازی، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۲۳۵).

فریبکاری دیگران، یکی از زشت‌ترین ناهنجاری‌های اجتماعی و گناه بزرگی به شمار می‌رود و از نظر قرآن و معارف الهی، غیرمشروع و خیانت به مردم است (نراقی، ۱۳۹۰). در منابع اسلامی درباره مکرورزی و نیرنگ مسائلی آمده است که درباره آنها می‌توان گفت: مکر در نگاه اسلامی، ابزاری برای نیت‌های مذموم به کار می‌رود. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «اسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَ مَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ؛ اینها همه به خاطر استکبار در زمین و نیرنگ‌های بدشان بود؛ اما این نیرنگ‌ها تنها دامان صاحبانش را می‌گیرد» (فاطر، ۴۳).

یکی دیگر از مصادیق توطئه‌گری اجتماعی، دروغ‌گویی می‌باشد. دروغ در لغت به معنای سخن نادرست، خلاف واقع و حقیقت و واقع است (مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۳۴). در منابع اسلامی دروغ‌گویی به عنوان یک بیماری روانی آمده که در روان‌شناسی آن را اختلال روانی می‌دانند؛ برای نمونه حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «عِلَّةُ الْكُذْبِ أَقْبَحُ عِلَّةٍ؛ بیماری دروغ‌گویی، زشت‌ترین بیماری است (ری شهری، ۱۳۸۴، ج ۳، ص ۲۶۷۶)؛ همچنین همان حضرت علیه السلام می‌فرماید: «أَزْبَعُ تَشْيِينُ الرَّجُلِ الْبُخْلَ وَالْكَذْبَ وَالشَّرَّهَ وَسُوءَ الْخُلُقِ؛ چهار چیز است که مرد را عیب‌ناک می‌سازد: بخل و دروغ و غلبه حرص و بدی خلق و خو» (آمدی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۴)؛ و نیز همان حضرت علیه السلام می‌فرماید: «أَخَذَ فُحْشَ الْقَوْلِ وَالْكَذِبِ فَأَيْمَانًا يُرِيَانُ بِالْقَائِلِ؛ برحذر باش از سخن دشنام و دروغ، پس به درستی که آنها گوینده را عیب‌ناک گردانند» (همان، ص ۲۷۹).

مؤلفه ۷: سرکشی و طغیانگری

براساس آموزه‌های دینی طغیان منشأ بیشتر ناهنجاری‌های اجتماعی است که در هر اندازه و طبقه‌ای از نظر اسلام مذموم و ناپسند می‌باشد و می‌تواند سبب ناکارآمدی نظام اجتماعی و روابط انسانی شود. طغیان تأثیر زیادی در ویرانی و فساد اخلاق فردی و اجتماعی دارد و سبب دوری از بارگاه ربوبی و درنهایت عذاب الهی در دنیا و آخرت می‌شود. در قرآن کریم فرعون به عنوان سمبل طغیان معرفی شده (نازعات، ۱۷) که ادعای ربوبیت کرده است (نازعات، ۱۷) و سرانجام نیز در دریای نیل غرق شد (یونس، ۹۰)؛ پس وی هم در دنیا و هم در آخرت بدعاقبت شد (نوح، ۲۵). مراد به اشخاصی که این مؤلفه ضداجتماعی را دارند، عرصه را تنگ می‌کند و موجب تشدید اختلاف بین افراد جامعه می‌شود. لجبازی، پافشاری بر نظرات و عقیده‌های خود و مخالفت با عقیده‌ها و نظرات دیگران (آگاهانه و گاه ناآگاهانه) نیز در این نوع اشخاص دیده می‌شود؛ به طور کلی لجبازی آنها تحت تأثیر عوامل عاطفی، روانی و اجتماعی است که هیچ‌کدام را نمی‌توان با آن کنار آمد.

ابوحامد غزالی در توضیح انگیزه‌ها و عوامل محرک تکبر می‌گوید: «بدان که کبر خصلتی درونی است و اخلاق و رفتارهای متکبرانه که در ظاهر خود را نشان می‌دهند، برآیند و نتیجه آن خوی هستند؛ آنچه موجب این خوی درونی می‌شود، همان خودپسندی و عجب است که به جان شخص متکبر چنگ می‌زند، درحالی‌که کبر بیرونی سه عامل دارد: یک سبب در وجود شخص متکبر است که همان عجب و خودپسندی می‌باشد و یک عامل در وجود شخصی

است که نسبت به او تکبر ورزیده می‌شود و همان کینه و حسادت است و یک سبب مربوط به غیر این دو می‌شود که همان ریا و خودنمایی است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۶۰، ج ۲۰، ص ۶۰۶).

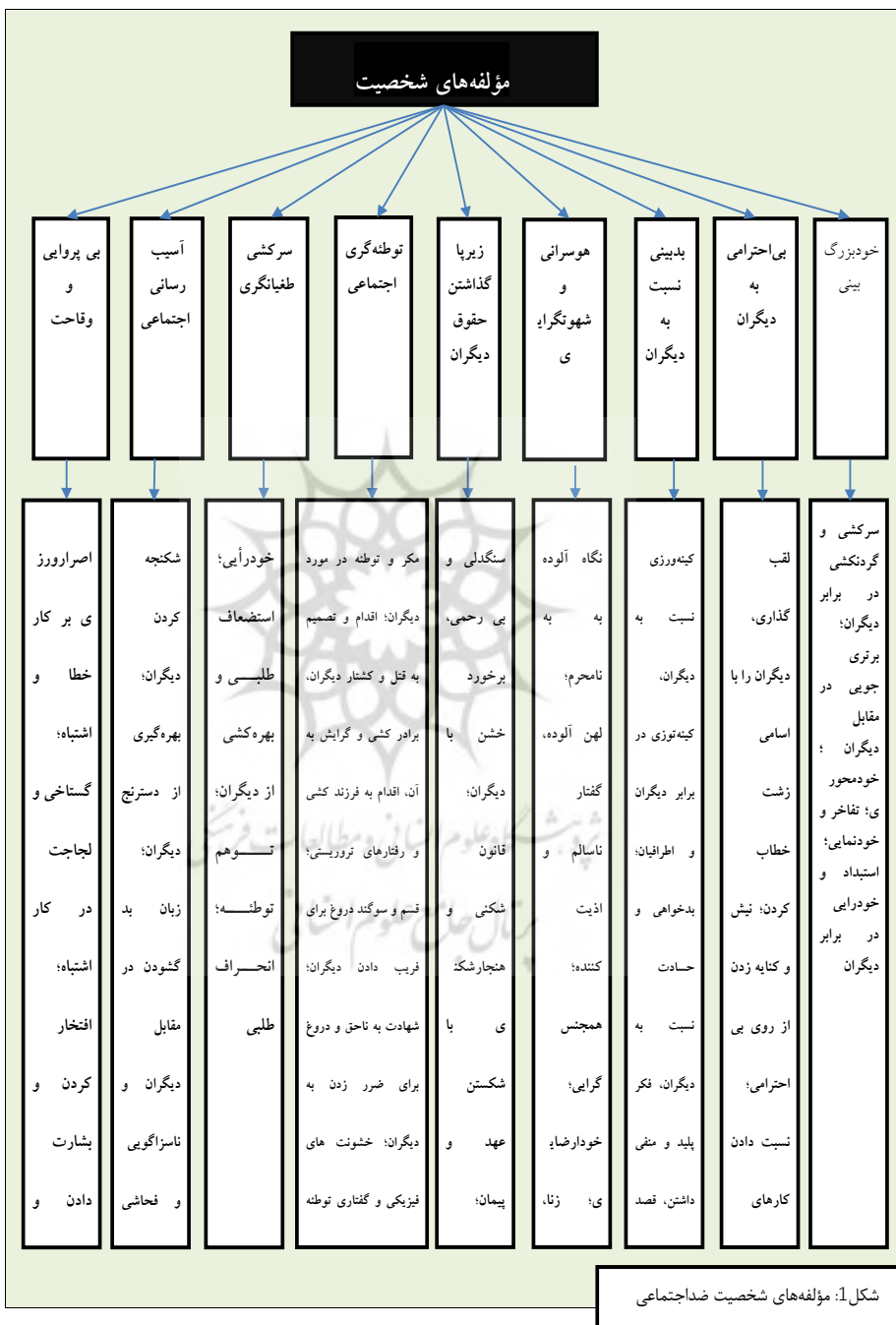
مؤلفه ۸: آسیب‌رسانی اجتماعی

آزارگری در شمار آن دسته از مؤلفه‌های ضدا اجتماعی است که با وجود تنفر و بیزاری جامعه از آن در تمامی ادوار تاریخ زندگی اجتماعی و تعامل افراد، گروه‌ها، نهادها، ملت‌ها و دولت‌ها حضور داشته است. آیات و روایات بسیاری، انسان‌ها را از این مؤلفه ضدا اجتماعی نهی کرده‌اند. آسیب‌رسانی ممکن است به صورت روانی یا جسمی صورت گیرد. خداوند در آیات ۱۱ و ۱۲ سوره حجرات به نمونه‌هایی از آسیب‌رسانی روانی همچون عیب‌جویی، استهزاء، تهمت، تجسس، غیبت اشاره فرموده و آن را منع کرده است؛ همچنین خداوند در سوره بقره، آیات ۸۴ و ۸۵ از قرآن کریم نمونه دیگری از آسیب‌رسانی را ذکر و از آن نهی می‌کند که به صورت جسمی صورت می‌گیرد.

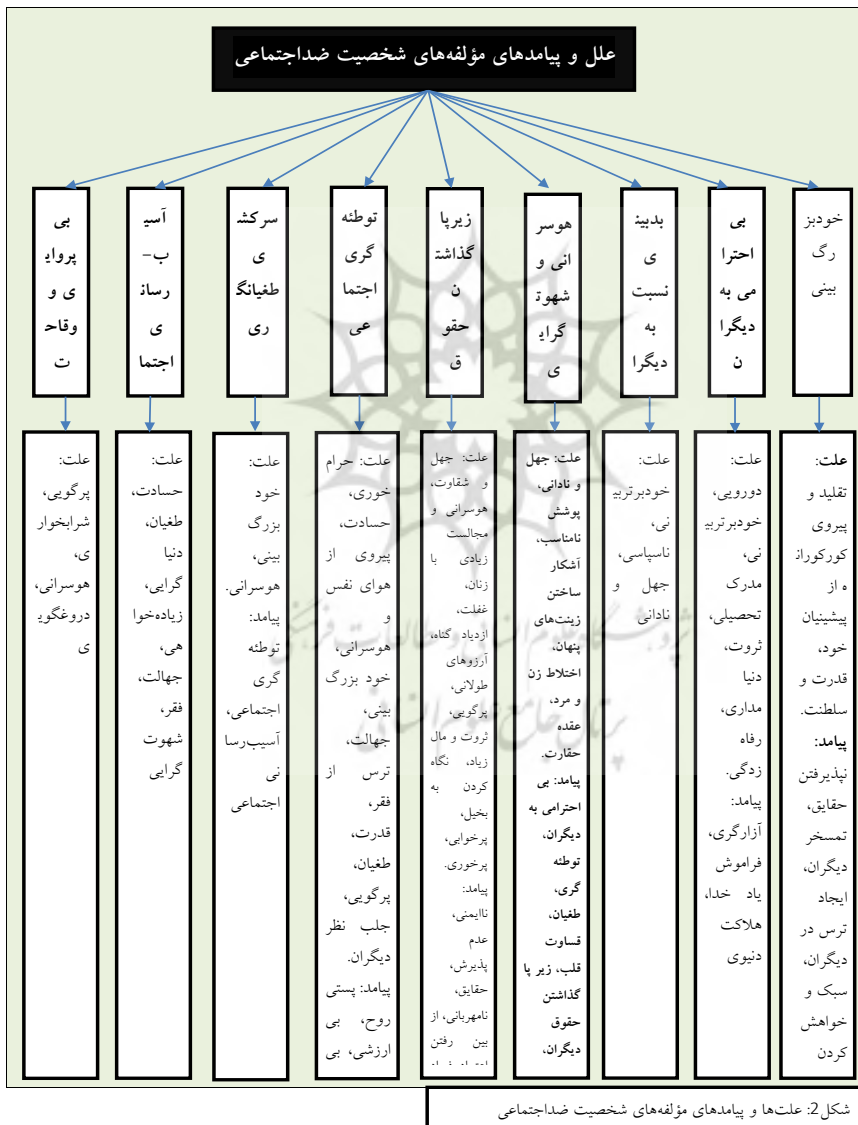
مؤلفه ۹: بی‌پروایی و وقاحت

چنانچه انسان کاری را انجام دهد که از دیدگاه عقل زشت است و اصلاً هم به روی خود نیاورد و برایش اهمیت نداشته باشد، انسان پررو و بی‌حیایی است. از نظر درونی برای چنین کسی ذره‌ای ناراحتی ایجاد نمی‌شود. راغب اصفهانی این گرفتگی روح و نفس و ترک زشتی را به دلیل زشتی خود عمل می‌داند، نه برای ترس از مردم (راغب اصفهان، ۱۴۱۲ق، ص ۲۷۰). برخی افراد هیچ باکی ندارند که مردم آنان را در حالت بدکارگی ببینند. این‌گونه اشخاص برای حضور دیگران هیچ ارزشی قائل نیستند و نظارت دیگران، آنها را از انجام کار زشت باز نمی‌دارد و انجام اشتباه یا گناه هیچ تأثر قلبی در درونشان ایجاد نمی‌کند. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها که اشخاص ضدا اجتماعی به واسطه مؤلفه بی‌پروایی و وقاحت دارد، افتخار کردن به انجام دادن کار اشتباه است. افراد باحیا نیز اگر مرتکب خطا شوند، آن را مایه افتخار نمی‌دانند و در نتیجه سعی در پنهان‌سازی و یا انکار آن خواهند کرد. فردی که آنچه مایه ننگ است، مایه افتخار بداند، نشانه نهایت بی‌حیایی اوست (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۱۶۶). خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «يَسْتَحْفُونَ مِنَ النَّاسِ؛ اعمال زشت خود را از مردم پنهان می‌دارند» (نساء، ۱۰۸) و همچنین شرم و حیا از افکار عمومی و ترس از ملامت و سرزنش مردم و از عمده‌ترین عواملی است که موجب حسن اجرای قانون و سلامت جامعه در جهان امروز می‌شود.

در شکل ۱ مؤلفه های شخصیت ضد اجتماعی به همراه زیرمؤلفه های آن براساس منابع اسلامی آمده است.

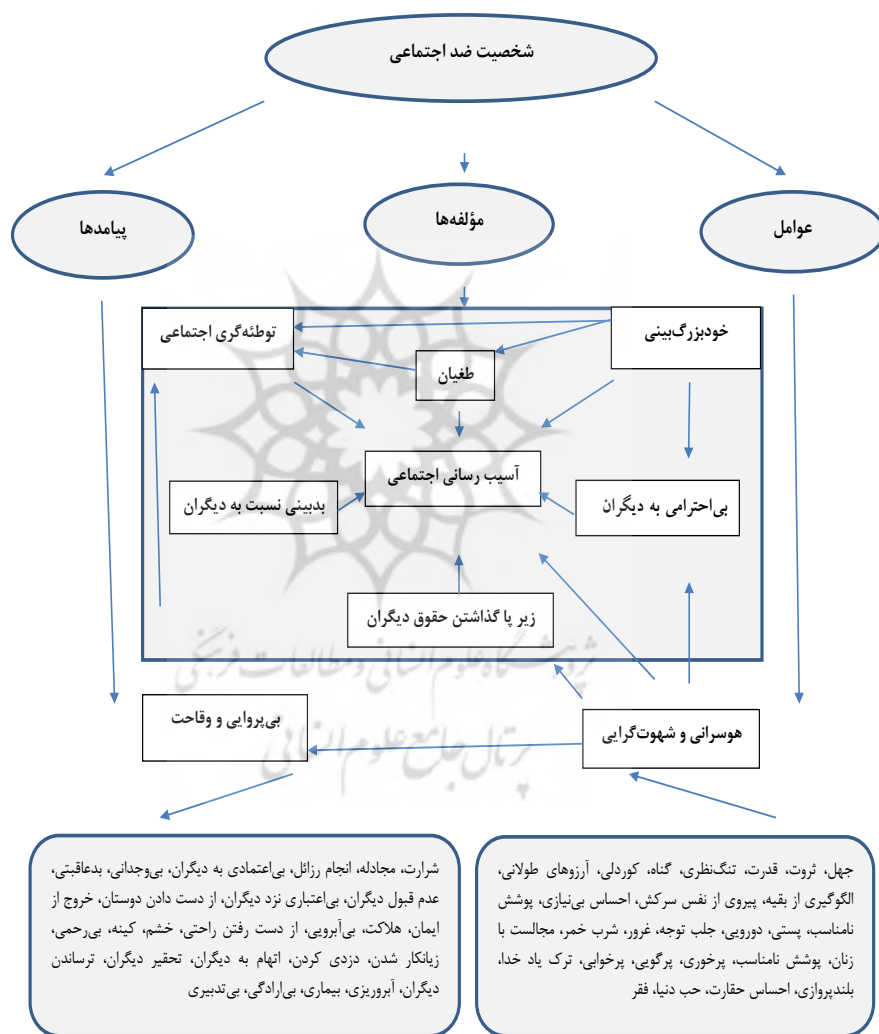
هدف اصلی پژوهش حاضر، دستیابی به مؤلفه‌های تشکیل دهنده شخصیت ضداجتماعی بود که در نهایت در این باره نُه مؤلفه به دست آمد. برای شناخت بهتر و دقیق‌تر این مؤلفه ضداجتماعی، افزون بر مؤلفه‌ها، عوامل و پیامدهای تک‌تک مؤلفه‌های شخصیت ضد اجتماعی بررسی شد و برای روایی‌سنجی در اختیار کارشناسان قرار گرفت و شاخص روایی محتوا (CVI) محاسبه شد. در شکل ۲ علت‌ها و پیامدهای تمام زیرمؤلفه‌های شخصیت ضداجتماعی آمده است.

الگوی جامع شخصیت ضداجتماعی

در این بخش به الگوی جامع شخصیت ضداجتماعی براساس منابع اسلامی پرداخته می‌شود که براساس سه بخش عوامل، مؤلفه‌ها و پیامدها ترسیم شده است. با توجه به وجود ادله کافی در منابع اسلامی می‌توان مدل مفهومی را که در شکل ۳ آمده است، برای سازه شخصیت ضداجتماعی ترسیم کرد.

در بخش اول از الگوی شخصیت ضداجتماعی به علل و عواملی پرداخته شده که به صورت کلی موجب بروز این اختلال براساس منابع اسلامی و تأیید کارشناسان شده است. در بخش دوم به مؤلفه‌های شخصیت ضداجتماعی پرداخته شده که براساس یک مدل فرایندی، رابطه آنها با یکدیگر بررسی شده است. مؤلفه‌های فرایندی^۱ به «چگونگی» پدیدایی یک سازه یا مفهوم اشاره دارد و مکانیزم‌های روان‌شناختی را دربرمی‌گیرد که اجزای آن را به هم پیوند می‌زند. در مقابل مؤلفه‌های ساختاری^۲ به «چیستی» مفهوم مربوط می‌شود و متشکل از عناصر و اجزائی است که ساختار را به وجود می‌آورد (مکلین، ۲۰۱۴، ص ۵۶). در این بخش به چگونگی ارتباط مؤلفه‌های سازه با شرایط علی و پیامدی پرداخته شد؛ بنابراین نتایج به دست آمده براساس منابع اسلامی و تأیید کارشناسان، هر یک از این مؤلفه‌ها ممکن است علت یا پیامد مؤلفه دیگری باشد؛ مثلاً یکی از علل طغیان در اشخاص، خودبزرگ بینی و یکی از پیامدهای طغیان، توطئه‌گری اجتماعی است که هر یک از مؤلفه‌های شخصیت ضداجتماعی می‌باشند.

در بخش سوم از الگوی شخصیت ضداجتماعی به پیامدهایی پرداخته شده که به صورت کلی بر اثر بروز این اختلال براساس منابع اسلامی و تأیید کارشناسان به دست آمده است.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که شخصیت ضداجتماعی با واژه‌ها و گزاره‌هایی بیان شده است، مانند: «المُسْتَكْبِر، لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ، المُرَائِي، مُسْتَبِدٍ بِرَأْيِهِ، الَّذِينَ تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ، الَّذِينَ يَسْتَهْزِئُونَ، الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ، الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ، الَّذِينَ تَتَّبِعُ الْعَوْرَاتِ، الَّذِينَ تَتَّبِعُ الهوى، مُتَتَّبِعِي عُيُوبِ النَّاسِ، الحاسِد، المَتَمَلِّق، الجاحِد، المُعْتَاب، حَائِثَةُ الْأَعْيُنِ، نَاكِحُ الْكُفِّ، الرَّانِي، قَاسِيَةِ الْقَلْبِ، الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ، المَكَار، القَاتِل، الكاذِب، شاهد الزور، المنافِقِينَ، الخُرْق، مَنْ عَشَّ مُسْلِمًا، مَنْ خَانَ مُسْلِمًا، الفَاسِقُونَ، مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ، الَّذِينَ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ، مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ، الَّذِينَ يُصِرُّوْا عَلَى مَا فَعَلُوا، الَّذِينَ لَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ».

این یافته با نتایج تحقیقات هیر^۳ و همکاران (۱۹۹۱ و ۱۹۹۳) همخوانی دارد. وی ابزاری را برای سنجش و اندازه‌گیری خصوصیات افراد دارای شخصیت ضداجتماعی ساخته است که

1. Process component
2. Structural component
3. Hare

در آن از ویژگی‌هایی مانند چرب‌زبانی، چاپلوسی، احساس ارزشمندی بزرگ‌منشانه، گرایش به دروغ‌گویی بیمارگون، فقدان همدلی با دیگران، آسیب‌رسانی و نبود تمایل به پذیرش نتایج اعمال خود از خصوصیات این افراد برشمرده شده است. از نظر محتوایی و کارکردی مفاهیم و گزاره‌های یاد شده با محتوای فهرست هیر همپوشانی زیادی دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت واژه‌های یاد شده همگی به نوعی در ویژگی مربوط به رفتار خرابکارانه و ضداجتماعی اشتراک دارند. این افراد همیشه به دیگران آسیب می‌رسانند و دیگران را توهین و تحقیر می‌کنند.

نتایج تحقیقات نشان می‌دهد افراد مبتلا به شخصیت ضداجتماعی از شالوده محکمی برای خود سالم بی‌بهره‌اند، خود کاذبی را به وجود می‌آورند که به طور متزلزلی بر عقاید خود بزرگ بینی و غیرواقع‌بینانه در مورد شایستگی و جدایت آنها استوار است؛ همچنین یک و همکاران (۱۹۹۰) معتقدند افراد مبتلا به اختلال شخصیت درباره خودشان، عقاید ناسازگرای دارند، از جمله اینکه آنان معتقدند آدم‌های استثنایی هستند که باید بهتر از آدم‌های معمولی با ایشان برخورد شود. آنها احساسات دیگران را درک نمی‌کنند یا اهمیتی به آنان نمی‌دهند، زیرا خودشان را برتر از دیگران می‌دانند. این عقاید از توانایی آنها درک واقع‌بینانه تجربیاتشان جلوگیری می‌کند و هنگامی که آنان به عقاید خود بزرگ بینی خود با تجربیات شکست در دنیای واقعی روبه‌رو می‌شود، دچار مشکلاتی می‌شوند (هالچین، ۱۳۸۸، ص ۱۹۵).

دومین مؤلفه شخصیت ضداجتماعی بی‌احترامی به دیگران است. این افراد کسانی هستند که با گفتار یا کردار خود، مانند اشاره با چشم و دیگر اعضای بدن به قصد تحقیر و توهین، دیگران را مورد اهانت و تمسخر قرار می‌دهند. البته گاه نیز با اهدافی دیگر مانند فراهم کردن زمینه خوشحالی و سرور خود و دیگران، یا تقویت روحیه خود و تضعیف روحیه بقیه، یا برای جبران کمبود شخصیت، ارضای روحیه دیگرآزاری و مانند آن انجام می‌پذیرد (نراقی، ۱۳۷۷، ص ۵۰۲). از نظر علامه طباطبایی بی‌احترامی به دیگران، گاه با زبان و گاه با عمل است؛ مانند اشاره، کنایه، تعریض و تقلید حرکات و گفتار؛ به گونه‌ای که بینندگان و شنوندگان بالطبع از آن سخن، اشاره یا تقلید بخندند (طباطبایی، ۱۳۸۵، ج ۱۸، ص ۴۸۱).

بنابر یافته‌های این پژوهش سومین مؤلفه شخصیت ضداجتماعی بدبینی نسبت به دیگران است. این یافته با نتایج تحقیقات استیم و کیم^۱ (۲۰۰۷) همخوانی دارد. آنان معتقدند بدبینی

1. Smith, S. & Kim, W.

نسبت به دیگران، ترکیبی از تجربه حالات روانی ناخوشایند است؛ از جمله حقارت، بی‌عدالتی ذهنی و خشم که تمایل داریم از دیگران پنهان کنیم. نتایج تحقیقات استیم و کیم (۲۰۰۷) نشان می‌دهد که بدبینی نسبت به دیگران تأثیر قدرتمندی بر رفتار مخرب افراد دارد. اسوالد^۱ (۲۰۰۱) معتقد است این هیجان‌های منفی شاید انگیزه شماری از رفتارهای ضداجتماعی را ایجاد کند، همچون جرم و جنایت، به خطرانداختن منفعت شخصی برای کاهش دادن سود دیگران و خوشحالی در پاسخ به شکست یا زیان دیگران.

بنابر یافته‌های این پژوهش چهارمین مؤلفه شخصیت ضداجتماعی هوسرانی است؛ هوسرانی یک احساس ناگهانی و زودگذر است که شخص را به پیروی کردن از خواسته‌های نامعقول (در هر چیزی که به آن میل پیدا می‌کند) وامی‌دارد. یافته‌های مک‌گاف^۲ (۱۹۹۳) نشان می‌دهد که خاطرات تجربه‌هایی که به هنگام تحریکات احساسی (مثل تحریک جنسی) رخ می‌دهند، توسط هورمون غده آدرنال در مغز می‌نشینند و پاک کردن آنها دشوار است. این فرض می‌تواند تا حدودی اثر اعتیاد به هوسرانی را توصیف کند.

هوشیاری (۱۳۹۹) می‌گوید براساس مطالعه ابهری، عامل دیگر مؤثر بر این‌گونه رفتارهای نامناسب آقایان می‌تواند برخی عادت‌های بانوان در مسائل ظاهری خود باشد؛ به‌گونه‌ای که برخی بانوان عادت دارند با لباس و ظاهر بسیار دلگیر و دل‌آزاری در منزل حاضر شوند، اما در هنگام خروج از خانه به ظاهر، آرایش و لباس خود بسیار توجه می‌کنند؛ از سوی دیگر همسر این نوع زنان در خارج از خانه زنانی را می‌بینند که با لوازم مختلف زیبایی چون لنز رنگی، ناخن مصنوعی و ظاهری دلفریب، مردان را مجذوب خود می‌نمایند و مرد همواره همسر نامرتب خود را با آنها مقایسه می‌کند که این قیاس، اساس اختلافات خانوادگی است. هوشیاری (۱۳۹۹) معتقد است از جمله عوامل مؤثر بر رفتارهای درست جنسی، ادب اجتماعی، پایبندی به باورهای دینی، رعایت معیارهای اخلاقی، علاقه به طهارت و پاک‌ی خانواده از شر آلودگی‌ها، عشق به همسر و خانواده و ازدواج بهنگام و نیز اشباع جنسی است.

پنجمین مؤلفه زیرپا گذاشتن حقوق دیگران است. این افراد کسانی هستند که هرگونه معاهده یا قانون و حقوقی را که مراعات آن ضروری می‌باشد، به صورت عمد نقض و زیرپا می‌گذارند. این مؤلفه آثار مخرب اجتماعی بسیاری دارد؛ درحقیقت هیچ اجتماعی راه

1. Oswald, K.

2. Mc Guff

زندگی اجتماعی و پیشرفت به سوی مقاصد خود را جز به وسیله پایبندی به معاهدات هموار نمی بیند. امام علی علیه السلام در این باره می فرماید: هیچ موضوعی همانند وفای به عهد در میان مردم با تمام اختلافاتی که دارند، مورد اتفاق نیست. حتی مشرکان نیز پیمان ها را در میان خود محترم می شمردند، زیرا عواقب پیمان شکنی را می دانستند (دشتی، ۱۳۸۶، ص ۲۴۵).

ششمین مؤلفه ضداجتماعی توطئه گری اجتماعی است. از دیدگاه دهخدا (۱۳۷۷) توطئه گری اجتماعی به معنای تدبیر برای ضرر رساندن و یافتن راه هایی پنهان برای آزار افراد جامعه یا منصرف کردن آنها از تصمیم خودشان به وسیله فریب دادن و دروغ به آنان است.

در تبیین این مؤلفه ضداجتماعی می توان گفت که آن یکی از اعمالی است که موجب می شود تا انسان از زمره مؤمنان حقیقی خارج شود؛ چنان که امام رضا علیه السلام در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که ایشان فرمود: «مَنْ كَانَ مُسْلِمًا فَلَا يَمُكِّرُ وَلَا يَخْدَعُ؛ هر که مسلمان باشد، مکر و حيله نمی کند. از جبرئیل شنیدم که می گفت: إِنَّ الْمَكْرَ وَالْخَدِيعَةَ فِي النَّارِ؛ مکر و فریب سبب ورود در آتش است، سپس فرمود: لَيْسَ مِنَّا مَنْ مَكَرَ مُسْلِمًا؛ کسی که مسلمانی را فریب دهد و با او مکر کند، از ما نیست (صدوق، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

براساس یافته های این پژوهش، توطئه گری اجتماعی، قساوت قلب (از دیگر مؤلفه های ضداجتماعی) را به دنبال دارد؛ زیرا فریب دادن افراد جامعه با کرامت و بزرگواری منافات دارد و ضمن تباین و جدایی با تقوا، خلاف رفعت و هر صفت کمالی است و موجب پستی و حقارت گناهکار در پیشگاه خداوند و دیگران می شود. یکی از گناهایی که بنابر روایات موجب پستی و لثامت می شود، مکر و حيله است؛ چنان که امیرمؤمنان علی علیه السلام فرمود: «المکر لؤم، الخديعة شؤم؛ مکر و حيله پستی است (موجب پست شدن می شود) و خدعه و فریب بدیمن و شوم می باشد (خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۳۷).

بنابر یافته های این پژوهش یکی از مصادیق توطئه گری اجتماعی قتل است؛ به نظر مصطفوی (۱۳۶۰) قتل واژه ای عربی و به معنای کشتن و کشتار است. قتل یا کشتن یا کُشتار، گونه ای آدم کشی می باشد که در آن کشتن انسان بدون حکم قانونی روی می دهد. این واژه در اصطلاح فقه به عملی گفته می شود که ادامه زندگی و حیاط را از انسان می گیرد و به مرگ شخص می انجامد.

هفتمین مؤلفه ضداجتماعی، سرکشی و طغیانگری است. طغیانگری یا سرکشی به هر گونه

حمله یا مقاومتی گویند که با اقدام عملی یا گفتاری نسبت به سایر افراد جامعه به عمل آید. مصطفوی (۱۴۲۶ق) معتقد است واژه طغیان به تجاوز از حد در عصیان و نافرمانی، تعدی از حد متعارف و تجاوز از حد، با افراط یا تفریط گویند. از دیدگاه راغب اصفهانی (۱۳۸۷)، «طاغوت» کسی است که طغیانش شدت گرفته و از حق تجاوز کرده و در مقابل خداوند قرار گرفته است و شامل جن و انس می‌باشد. به باور نراقی (۱۳۷۲) طغیان به معنای مطلق تجاوز از حد است و آن با گناه و طغیان آب و... تطبیق می‌شود که گناهکار از حد خود تجاوز می‌کند و گرنه حد او انسانیت و نیکوکاری است.

هشتمین مؤلفه شخصیت ضداجتماعی، آسیب‌رسانی اجتماعی است. براساس یافته‌های پژوهش، آسیب‌رسانی اجتماعی حالتی می‌باشد که در آن فرد از خود، رفتارهای بی‌رحمانه، تهاجمی و تحقیرآمیز بروز می‌دهد؛ آزدن و رنجاندن، اذیت و آزار کردن، خشونت و سوءاستفاده از نشانه‌های بارز در روابط اجتماعی این اشخاص است. چنین افرادی فاقد همدلی و نگرانی نسبت به دیگران هستند و از تحقیر کردن و رنج کشیدن دیگران لذت می‌برند. این مؤلفه شامل لذت بردن از آزار و اذیت دیگران است. مطالعات انجام شده در این باره نشان می‌دهد که این افراد نه تنها از آزار رساندن به دیگران لذت می‌برند، بلکه از مشاهده آزار دیدن افراد توسط دیگران نیز لذت می‌برند.

نهمین مؤلفه ضداجتماعی بی‌پروایی و وقاحت است؛ بنابر یافته‌های این پژوهش یکی از ویژگی‌های بی‌پروایی، بی‌باکی است که از آن با عنوان «جری شدن» یاد می‌شود. افراد باحیا برای نظارت دیگران اهمیت ویژه‌ای در نظر می‌گیرند و هنگام حضور آنان پروا دارند و ملاحظاتی را در رفتارهای خود رعایت می‌کنند؛ اما فرد بی‌حیا هیچ ارزشی برای حضور و نظارت دیگران قائل نیست و هیچ پروایی از دیده شدن ندارد و در نتیجه با گستاخی تمام در حضور دیگران به رفتار زشت اقدام می‌کند. این‌گونه افراد هرگز به جهت آنچه انجام می‌دهند، دچار اضطراب نمی‌شوند. بخش مهمی از روایات منقول از امامان معصوم علیهم‌السلام به این مبحث اختصاص دارد و در سخنان آنان گاهی به رفتارهای زشت از این دریچه نگاه شده و این‌گونه رفتارها بررسی شده است.

نتایج پژوهش نشان داد که در ضریب نسبت روایی محتوا (CVR) برای سه مؤلفه ضریب ۱ و برای شش مؤلفه دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد که بیانگر تأیید روایی محتوا است؛ همچنین

برای شاخص روایی محتوا (CVI) برای یک مؤلفه ضریب ۱ و برای پنج مؤلفه ضریب ۰/۹ و برای سه مؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد که بیانگر تأیید شاخص روایی محتوا است.

همچنین در این پژوهش برای همه زیرمؤلفه‌ها نیز شاخص روایی محتوا (CVI) گرفته شد. برای مؤلفه خودبزرگ بینی، پنج زیرمؤلفه بیان شد که برای سه زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای دو زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بی‌احترامی به دیگران، هشت زیرمؤلفه بیان شد که برای یک مؤلفه ضریب ۱ و برای سه مؤلفه ضریب ۰/۹ و برای چهار مؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بدبینی نسبت به دیگران، چهار زیرمؤلفه بیان شد که برای سه زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای یک زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه هوسرانی و شهوت‌گرایی، هفت زیرمؤلفه بیان شد که برای دو زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای پنج زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه زیرپا گذاشتن حقوق دیگران، شش زیرمؤلفه بیان شد که برای یک زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای پنج زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه توطئه‌گری اجتماعی، سیزده زیرمؤلفه بیان شد که برای سه زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای ده زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه سرکشی و طغیان، چهار زیرمؤلفه بیان شد که برای هر چهار مورد ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه آسیب‌رسانی اجتماعی، شش زیرمؤلفه بیان شد که برای یک زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای پنج زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بی‌پروایی و وقاحت، پنج زیرمؤلفه بیان شد که برای دو زیرمؤلفه ضریب ۰/۹ و برای سه زیرمؤلفه ضریب ۰/۸۱ به دست آمد که بیانگر تأیید شاخص روایی محتوا است.

همچنین در این پژوهش برای همه علل و پیامدهای مؤلفه‌های شخصیت ضداجتماعی نیز شاخص روایی محتوا (CVI) محاسبه شد که همه موارد معیارهای لازم را داشتند. برای مؤلفه خودبزرگ بینی، دو عامل و هفت پیامد بیان شد که برای هر دو عامل و یک پیامد ضریب ۰/۹ و برای شش پیامد دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بی‌احترامی به دیگران شش عامل و سه پیامد بیان شد که برای دو عامل ضریب ۰/۹ و برای چهار عامل و سه پیامد دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بدبینی نسبت به دیگران، سه عامل بیان شد که برای دو عامل ضریب ۰/۹ و برای یک عامل دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه هوسرانی و شهوت‌گرایی، پنج عامل و هشت پیامد بیان شد که برای یک عامل ضریب ۰/۹ و برای چهار عامل دیگر و همه پیامدها ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه زیرپا گذاشتن حقوق

دیگران، ده عامل و پنج پیامد بیان شد که برای یک عامل ضریب ۰/۹ و برای نه عامل دیگر و همه پیامدها ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه توطئه‌گری اجتماعی، هشت عامل و چهار پیامد بیان شد که برای دو عامل و یک پیامد ضریب ۰/۹ و برای هشت عامل و سه پیامد دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه سرکشی و طغیان، دو عامل و دو پیامد بیان شد که برای هردو عامل و هردو پیامد ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه رسانی اجتماعی، هفت عامل بیان شد که برای یک عامل ضریب ۰/۹ و برای شش عامل دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد؛ برای مؤلفه بی‌پروایی و وقاحت، چهار عامل بیان شد که برای دو عامل ضریب ۰/۹ و برای عامل دیگر ضریب ۰/۸۱ به دست آمد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای.
۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۶)، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام.
۳. آذربایجانی، مسعود و محمدصادق شجاعی (۱۳۹۳)، روان‌شناسی در نهج البلاغه، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق)، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالکتاب الإسلامی.
۵. جمعی از مؤلفان (۱۳۸۸)، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، مراحل اخلاق در قرآن، قم: اسراء.
۷. دیویسون، جرالده؛ جان نیل و جانسون شری (۱۳۹۵)، آسیب‌شناسی روانی، ترجمه مهدی گلستانی، چ ۳، تهران: ویرایش.
۸. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
۹. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۲ق)، مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالقلم.
۱۰. سادوک، بنجامین جیمز؛ ویرجینیا سادوک و پدرو روثیز (۱۳۹۴)، خلاصه روان‌پزشکی کاپلان و سادوک، ترجمه مهدی گنجی، تهران: ساوالان.
۱۱. شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۵)، انگیزش و هیجان، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۲. شولتز، دوان و سیدنی الن شولتز (۱۳۹۶)، نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: ویرایش.
۱۳. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۵)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دارالکتب الاسلامیه.
۱۴. فتحی آشتیانی، علی (۱۳۹۷)، آسیب‌شناسی روانی، تهران: سمت.
۱۵. قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۷)، تفسیر القمی، قم: دارالکتاب.
۱۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، تصحیح جمعی از محققان، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۷. محمدی روی شهری، محمد (۱۳۷۷)، میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث.
۱۸. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۴)، فلسفه اخلاق، چ ۳، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۹. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، مجموعه آثار، تهران: صدرا.
۲۰. هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶)، تفسیر راهنما، قم: بوستان کتاب.
۲۱. هالجین، ریچارد و سوزان کراس ویتبورن (۱۳۸۸)، آسیب‌شناسی روانی دیدگاه‌های بالینی درباره اختلال‌های روانی براساس DSM-5، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: روان.
۲۲. هرگنهان، بی آر، (۱۳۹۳)، تاریخ روان‌شناسی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، چ ۳، تهران: ارسباران.
۲۳. هیلگارد، ارستنت (۱۳۸۲)، زمینه روان‌شناسی هیلگارد، ترجمه محمدتقی براهنی و همکاران، تهران: رشد.

25. Rosenhan, D. & Seligman, M. (2010), *Abnormal Psychology: Psychopathology*, Tehran: Arasbaran.
26. Durand, V. M. & Barlow, D. H. (2000), *Abnormal psychology: An introduction*, Wadsworth/Thomson Learning.
27. Milan, D., Jeon, J. T., Looft, C., Amarger, V., Robic, A., Thelander, M., ... & Andersson, L. (2000), A mutation in PRKAG3 associated with excess glycogen content in pig skeletal muscle, *Science*, 288(5469), 1248–1251.
28. Viding, E., Larsson, H. & Jones, A. P. (2008), Quantitative genetic studies of antisocial behavior, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1503), 2519–2527.

